

1792 versus 1302

Philippe Raxhon*

Behalve het Eeuwfeest van de Franse Revolutie (1789) is de herdenking van de veldslag bij Jemappes (6 november 1792) het meest representatieve feest rond de herdenking van die revolutie in België. Dat werd trouwens bevestigd door de onthulling van een monument in het begin van de vorige eeuw. Alleen al om wat er met het grondgebied van het huidige België zou gaan gebeuren, was die veldslag beslissend, maar in hoofde van hen die de Franse revolutionaire principes uit wilden dragen, werd hij bovendien voorgesteld als een Waals antwoord op de Vlaamse herdenking van de Slag der Gulden Sporen, en, in ruimere zin, een antwoord op een Vlaamse geschiedenisherinnering, die toen in volle constructie was. Het is daarover dat we het hier willen hebben.

De oprichting van een monument in Jemappes werd een aanleiding tot een brede golf van herdenkingsactiviteiten, die op velerlei wijze kenbaar werden gemaakt. Door haar antikatholieke karakter ligt ze in het verlengde van het eeuwfeest van de Franse Revolutie. Voorts moet ze ook bekeken worden in de context van de toen door de katholieken gedomineerde staat. Maar een nieuw feit is dat ze gepaard ging met een uitgesproken Waals regionalistische bekommernis. De herdenking van de veldslag bij Jemappes kan dan ook gezien worden als een van de feiten die aan de grondslag liggen van de Waalse communautaire aanspraken.

* Historicus. Docent aan de Universiteit de Liège.

Verschillende motieven verklaren de inspanningen om Jemappes te herdenken – terwijl men terloops gezegd voorbij gaat aan Fleurus. Wij zullen proberen om ze te achterhalen. Maar de keuze om Jemappes te herdenken is de vrucht van een langdurig mentaal proces bij de Walen, van een trage rijping die voortspruit uit een hele reeks aarzelingen, flink wat rond-de-pot-gedraai en getwijfel. Want de veldslag bij Jemappes werd niet alleen herdacht als dusdanig maar had ook als doel een Waalse feestdag te creëren en om daar zoveel mogelijk Walen rond te verenigen, als tegenzet tegen de Vlaamse beweging die zich al van historische beeldvorming had voorzien.

Het ontstaan van de Waalse beweging

De herdenking van Jemappes in 1911 gebeurt in een context waarin de actualiteit van de Waalse beweging een plotse opstoot lijkt te krijgen en waarin ze vorm krijgt via een reeks gebeurtenissen, waaraan ze haar originaliteit dankt en die haar betekenis verlenen. Een aantal van die gebeurtenissen verdienen onze aandacht. Zo stichtte de liberaal Julien Delaite¹, die een uiterst belangrijk rol speelde in de Waalse beweging, in 1897 de Ligue wallonne de Liège. Hij was een aanhanger van een administratieve opdeling geïnspireerd op het federale model van Emile de Laveleye. Hij zat ook, ten tijde van de Wereldtentoonstelling van Luik, het eerste Waals Congres van 1905 voor. Elders hebben wij de impact bestudeerd van het Waals Congres van 1905 op de geschiedschrijving van de Luikse en Franse Revolutie², en het debat tussen Henri Pirenne en Hector Chainaye³ over de al dan niet gewenste inval in 1792 van het Franse revolutionaire leger. Sindsdien zou de verwijzing daarnaar als argument gelden om het onderscheid te maken en zelfs de rivaliteit te voeden tussen Vlamingen en Luikenaars, en later Walen. Het zou het Franse regime zijn dat de lokale volksgroepen van het huidige België bewust zou hebben gemaakt van hun verschillen in mentaliteit. Dat zou dan de loop van de geschiedenis hebben bevorderd door ze te verplichten te kiezen tussen het verwerpen van het verleden en de ontkenning van de toekomst, tussen de revolutie en de contrarevolutie.

Op 7 juli 1912 vindt er in Luik een nieuw nationaal Waals Congres plaats, op initiatief van de Ligue Wallonne en onder voorzitterschap van Julien Delaite. Het Congres stelt een administratieve scheiding voor en de oprichting van een Waalse Assemblée als voorafbeelding van een parlement. Direct daarna schrijft Jules Destrée zijn beruchte *Lettre au Roi sur la séparation de la Wal-*

¹ Cfr. Julien DELAITE (1869-1928). Chemicus, publicist en Waals dialectoloog. Was ook provincie- en gemeenteraadslid.

² cfr. ons boek *La Révolution liégeoise de 1789 vue par les historiens belges*, Brussel, 1989, p. 88-89.

³ Hector Chainaye (1865-1913) was doctor in de rechten en journalist, en zoals Delaite voorstander van een administratieve afscheiding.

lonie et de la Flandre, die hij op 15 augustus in de *Revue de Belgique* publiceert. Deze Assemblée komt dan op 20 oktober samen. Daar wordt de rood met gele haan, de traditionele kleuren van Luik, als zinnebeeld voor Wallonië aangenomen, en de eerste zondag van september als Waalse feestdag, dit ter nagedachtenis van de Waalse strijders van 1830. We zullen daar op terugkomen. Het is duidelijk dat de herdenking van Jemappes plaatsvindt te midden van een Waalse beroering, zoals men daarvoor nooit had gekend.

Vanaf 1908 wordt de idee van een herdenking van de slag bij Jemappes gelanceerd, ter gelegenheid van een oproep door het Comité voor het Monument van Jemappes, voorgezeten door baron Jules du Vivier, provincieraadslid van Henegouwen, en met als secretaris de letterkundige Hector Voituron.

De slag bij Jemappes werd er voorgesteld als een heroïsch oorlogsfeit dat het Ancien Régime had neergehaald en dat tevens een beslissende overwinning betekende voor de Franse beschaving. Het is duidelijk dat de herdenking van Jemappes een antwoord was op de Vlaamse herdenking van de 600ste verjaardag van de Slag der Guldensporen (1302) tegen de Franse ridders. De Vlamingen begrepen dat maar al te goed en het Nationaal Vlaamsch Verbond hing in 1909 in een aantal Belgische steden een anti-Franse affiche uit, waarvan de tekst, die veeleer een Belgisch nationalistisch dan een Vlaams accent vertoonde, op 30 maart in de *Gazette de Liège* verscheen. De oproep van het N.V.V. was ondertekend door de voorzitter V. Vos en de secretaris F. Reinhard. Hij ging als volgt: "Belgen! De Fransgezinde partij nodigt u uit op een plechtige herdenking van de overwinning die generaal Dumouriez te Jemappes in 1792 op het Oostenrijkse leger behaalde. Verleen geen gehoor aan deze oproep". Vervolgens komt er een veroordeling van de Franse bezetting en haar onderdrukking van het uitgebuide Belgische volk. Dan wordt de idee verder ontwikkeld: "De Franse tirannie was de hardste, de bloedigste waaronder ons land heeft moeten lijden (...) Een nieuwe inlijving van ons vaderland door Frankrijk zou ons ongetwijfeld dezelfde zogenaamde weldaden verschaffen als tijdens het einde van de 18de eeuw. Om daar aan te ontsnappen en meester over uw lotsbestemming te blijven, zult u ze van antwoord dienen, deze agenten van de aanhechting, die u uitnodigen tot de herdenking van een overwinning van vreemdelingen of van andere gebeurtenissen die behoren tot een tijdperk van grote rampspoed en ongehoord lijden door onze voorvaderen: Neen! wij zullen niet naar Jemappes gaan. Leve het Vrije en Onafhankelijke België". De verbonden vaten van het geheugen maken dat de viering van de nederlaag van de Franse ridders in 1302 impliciet de viering betekent van België, dat trots mag zijn op het patriottische dynamisme van Vlaanderen.

Hiermee weze gezegd dat de herinnering aan Frankrijk als een anti-Vlaamse reflex, en het zich achter de principes van de Franse Revolutie scharen met elkaar worden verbonden omdat men ze complementair acht. Allebei blijven

ze de belangrijkste motieven om een concrete gestalte te geven aan de Waalse herdenking. Op 6 november 1909 stond op de agenda van het Comité voor een Monument te Jemappes de oprichting van een monument te Bergen en van een gedenksteen te Jemappes. Als de financiële mogelijkheden ontoereikend zouden zijn dan zou alleen Jemappes in aanmerking komen als enige herdenkingsplaats. Zo zou het dan ook uitdraaien.

Bewijs van Belgisch patriottisme

Nog in 1909 publiceerde Franz Foulon⁴ in Brussel een voor ons belangrijke tekst, *Jemappes au point de vue belge*. Volgens hem lag Jemappes aan de grondslag van de instellingen die België zich in 1830 had gegeven. Jemappes blijkt het eerste fysieke contactpunt van België met het revolutionaire Frankrijk, dat een einde stelde aan het Ancien Regime. Voor België was het overigens noodzakelijk om langs die weg te passeren om onafhankelijk te worden, want het Belgische patriottisme houdt niet op bij Jemappes. "... zonder te kort te schieten in onze huidige patriottische plichten, kunnen wij de gebeurtenis van Jemappes verheerlijken. Meer dan welke andere gebeurtenis in onze geschiedenis heeft ze ons doordrongen van het gevoel van vrijheid, dat op zijn beurt bij ons dat van de nationale eenheid heeft verwekt. Want (...) zo de andere volkeren tot het gevoel van vrijheid zijn gekomen via de nationaliteit, zijn wij, Belgen, tot de nationaliteit gekomen via de vrijheid."⁵

Jemappes is niet het begin van een militaire verovering. In tegendeel, de bevolking is de Fransen tegemoet getreden. Die brachten haar de vrijheid, als het ware de kiem van hun onafhankelijkheid, die hen even daarvoor nog uit de handen geglipt was na de mislukking van de Brabantse Omwenteling. Foulon, de verdediger van Wallonië, toont zich in zo grote mate Belg dat hij de Franse Revolutie hoog inschat. Zijn poging tot synthese moet gezien worden als een antwoord op de beschuldigingen van antipatriottisme. Hij verbindt de Franse Revolutie van 1789 met de Belgische omwenteling van 1830 in een soort herijking van de tijd. Tussen 1789 en 1830, krijgt de tijd een andere dimensie, de amplitude van de moderniteit: "*Gedurende het paar eeuwen dat de definitieve mislukking van de godsdiensthervorming scheidt van de jammerlijke alloop van de Brabantse Omwenteling, lijkt er hier weinig veranderd in de openbare geestesgesteldheid. In 1790 denkt en spreekt men*

⁴ Franz Foulon (1861-1928) was schrijver en een liberale journalist, hoofdredacteur van *L'Avenir du Tournaisis* en van *Ralliement*. In 1913 publiceerde hij in Brussel een werk *France et Belgique*, waarin hij de francofobie van de Belgische historici probeert te begrijpen. Zijn drie voornaamste argumenten zijn de volgende: de vrijheden uit de prerevolutionaire tijd waren illusoir in tegenstelling tot de tijd van de Franse Revolutie; de terroristische wandaden waren niet typisch voor België, Frankrijk had ook offers moeten brengen, en ten slotte, de Fransen zijn België binnengevallen om zich tegen invallers te verdedigen.

⁵ F. FOULON, Op. cit., p.8-9.

nog net zoals in 1579. Daarentegen, in de loop van de veertig jaar tussen de slag bij Jemappes en de triomfantelijke omwenteling van 1830, in de tijdspanne van één generatie, heeft er zich in de mentaliteit van onze volken een diepe, radicale, complete revolutie voor gedaan⁶ Jemappes vieren is in de eerste plaats een daad van Belgisch patriottisme stellen. Daar kan nadien een Waalse zelfbevestiging uit volgen, een accentverschuiving, die echter tevens een fundamentele houding is die het gewicht nuanceert van de separatistische Waalse belangen als doodgravers van de Belgische nationale eenheid.

Alles bij elkaar genomen is voor Foulon de viering van Jemappes – hij is de eerste om er met een zekere uitvoerigheid over te spreken – niet de viering van een veldslag, maar de geboorte van een nieuwe wereld waaruit België is ontstaan. Het is de herdenking van een idee, veeleer dan van een feit. Deze – Franse – idee is die van de vrijheid, het zelfbeschikkingsrecht van de volken. Zij opent de weg naar de principes van de nationaliteiten, zonder predestinatie, zonder streven naar een Europees Keizerrijk, zonder terugkeer naar de oude orde.

Nog in 1909 werd in een sfeer van openheid met Frankrijk de *Amitiés françaises* gesticht. Het was een volksvertegenwoordiger, Emile Jennissen⁷, die er ondermeer de bezieler van was. De *Amitiés françaises* eisen niet de politieke aanhechting bij Frankrijk. Zij staan voor een culturele en economische toenadering tot Frankrijk om de Waalse samenhang tegenover Vlaanderen te bevorderen. Voor de oprichters van de beweging is er is geen kwestie van om de vereniging van Wallonië met Frankrijk te eisen, zelfs al uitte een “jemappistische” franje, zoals Albert du Bois⁸, die wens. De officiële voorstelingsbrief voor het congres van de *Amitiés françaises* is in het licht van de herdenking van Jemappes bijzonder voorzichtig: “*De leden van de afdelingen van de Amitiés françaises onderhouden bijzonder hartelijke en zeer nauwe betrekkingen met de Fransen van Frankrijk die er aan hechten de intellectuele en morele invloed van hun land over de grenzen te behouden en te ontwikkelen. Niettemin blijven ze erg verknocht aan hun land van oorsprong*

⁶ F. FOULON, Op. cit., p.17

⁷ Cfr. Emile JENNISSEN, *Vers l'humanité par la France*, Luik, 1910, 12 p. Hij is ook de auteur van *France et Wallonie*, Parijs, 1906; *Pour la séparation politique et administrative*, Luik, 1911; en *Le Mouvement wallon*, Luik, 1913. De liberaal Emile Jennissen (1882-1949) was doctor in de rechten.

⁸ Hij was de auteur van een erg opgemerkte eenakter van rattachistische strekking, *La veille de Jemappes*, Parijs 1903. Er is ook nog *Le Catéchisme wallon* van graaf Albert du Bois (1872-1940), die in 1902 in Bergen verscheen en ruim verspreid werd. Volgens de auteur is de nationaliteit van de Walen Frans, waarbij hij zich meent te kunnen baseren op taalkundige en karakteriële criteria en op hun gemeenschappelijk verleden.

door de banden van het patriottisme⁹. Trouwens het patriottisme zal een van de thema's zijn waarover onenigheid was gerezen en die de opinie die vijandig stond tegenover de oprichting van het monument bespeelde. Het beschermingscomité van het congres werd gesierd door beroemdheden zoals Maurice Barrès, Léon Bourgeois, voormalig voorzitter van de ministerraad, Jules Destrée, Gabriel Fauré, Camille Lemonnier, Louis Madelin, Maurice Maeterlinck, Ernest Mahaim, Albert Mockel, Raymond Poincaré en Émile Verhaeren. De Frans-Belgische intellectuele maar ook politieke steun bleek belangrijk.

Die toenadering tot Frankrijk betekende een Waals terugplooiën achter anti-Vlaamse stellingnamen. Zo bracht deze anti-Vlaamse houding een van de organisatoren van de herdenking van Jemappes ertoe de medewerking te weigeren van de liberale volksvertegenwoordiger uit Bergen, Fulgence Masson.¹⁰ De reden hiervoor werpt een duidelijk licht op het onderwerp dat ons bezighoudt: "Op 22 april 1910 hebt u voor de wet Franck-Segers gestemd waardoor het Frans uit onze middelbare scholen in Vlaanderen werd verjaagd. Het komt u dan ook niet toe om met ons de herinnering te vieren aan de overwinning van Jemappes, die de glorierijke invoering betekent van de Franse ideeën in onze landen. Het woord Jemappes alleen al is het symbool geworden van deze betekenisvolle gebeurtenis. Eén man kan niet tezelfdertijd twee zaken die elkaar bestrijden, omarmen. Een onderzoek naar uw geestesgesteldheid veroorlooft ons zelfs te schrijven dat zij die in 1792 zoals u dachten, niet aan de zijde van de Fransen stonden, maar tot het kamp van het Oostenrijkse leger behoorden. Protesteer niet, zo is het nu eenmaal"¹¹. Dit is wel heel scherp geformuleerd, en het plaatst de wijding van Jemappes stevig binnen de Waalse aanspraken. De opkomst van de Waalse symboliek krijgt een opstoot met de vrees voor een nakende Vlaamse overheersing, met het vooruitzicht van de vernederlandsing van de universiteit van Gent, na de meeting te Antwerpen (17 december 1910) waar de parlementariërs Camille Huysmans (socialist), Louis Franck (liberaal) en Frans Van Cauwelaert (katholiek) zich gunstig uitspreken voor het Vlaamse voornemen. De vorderingen van de Vlamingen, gedragen door een pers in volle expansie,

⁹ Les Amitiés Françaises, Premier congrès, Mons (Belgique) 21-24 sept. 1911, s.l.; 20 juni 1911 cfr. een van de promotoren van de herdenking: L. SOUGUENET, *Témoignages. Souvenir d'un journaliste français de Belgique*, Brussel 1919, p. 141: "Je pense qu'il n'est pas un des membres de comité du monument commémoratif qui voterait 'oui' si on proposait l'annexion de la Belgique à la France". Léon Souguenet (1871-1938) was een Frans journalist en schrijver, mededirecteur van de *Pourquoi Pas?* die wees op het pangermanisme van Godefroid Kurth in diens vijandschap ten aanzien van de herdenking van Jemappes (cfr. *Pourquoi Pas?* van 25 septmeber 1911).

¹⁰ H. CJAINAYE, *L'homme d'Anvers sera-t-il l'homme de Jemappes?* in *La Lutte wallonne*, 6 augustus 1911, p. 1, col. 1-2.

¹¹ *ibid.*

waren talrijk in de periode tussen de wetten van 1883 en deze van 1910¹². De toespraak van Jules Destrée tijdens de manifestatie te Jemappes gaat helemaal in die zin. “Vandaag kunnen we slechts met bitterheid overwegen dat wij na 120 jaar nog altijd niet het wettelijke recht hebben onze eigen wetten te maken. Die gelijkheid van de burgers, die door de republikeinse generaal [Dumouriez] in het vooruitzicht was gesteld, wordt ons door onze regering geweigerd. Na 120 jaar stellen we vast dat de Belgische provincies gebleven zijn wat ze ten tijde van Dumouriez waren, behoudsgezinde tendensen in het noorden, vol haat ten aanzien van Frankrijk en de Franse ideeën, vooruitstrevende tendensen in het zuiden, vol sympathie voor Frankrijk”¹³.

Het Luikse debat

Sinds juli 1911 was de “zaak” van het monument te Jemappes plots in omvang toegenomen. In *La Meuse* verschijnt er op één juli een artikel waarin de liberale toonzetting ten voordele van de oprichting van het monument een vreemde bijklank krijgt. Het stelt dat het niet erg coherent is een veldslag te vieren die heeft geleid tot bezetting en vreemde overheersing. “Die beruchte veldslag heeft ons slechts een ander juk gebracht: van de onderwerping aan Oostenrijk zijn we stilletjes terecht gekomen in de onderwerping aan Frankrijk, en dat was het dan (...). Die slag bij Jemappes die men nu onder een wat bizarre belichting wil vieren, betekende voor ons in de realiteit vijf bikkelharde jaren van slavernij”. Was dat een geïsoleerde stem temidden van een koor van lofbetuigingen, of ging het om de uiting van een ruimer verspreid gevoel? De vraag mag gesteld worden, zeker als ze een beter licht werpt op de nuances van het Belgische liberale denken, dat ten aanzien van de Franse Revolutie zeker niet zo eenduidig was.

Een heel andere stelling klinkt in de *Journal de Liège*, nochtans ook liberaal. Daar werd verwezen naar de herdenking van Waterloo, als een soort contra-punt voor de plechtigheid te Jemappes, die beschreven werd als “de jonge en schitterende morgenstond van een tijdperk van algemene ontvoogding waar nooit een einde aan zal komen, dat zich voortzet van generatie tot generatie en waarvan het ene land na het andere stilletjes aan zijn weldoende gevolgen zal ondergaan, vanaf de oevers van de Seine tot deze van de Bosforus”¹⁴.

De viering van Jemappes moet volgens de *Journal de Liège* boven de reactionaire, flamingante et germanofiele protesten uitklinken als een etappe in de historische vooruitgang, niet als een oorlogsfeit. De Belgische liberale uitdrukking van de ideologie der Mensenrechten is bezig zijn kristallisatie in de

¹² Cfr. de wet Franck-Segers waarvan sprake supra.

¹³ *La lutte wallonne*, 1 oktober 1911, p.2, col.4.

¹⁴ *Glorifions Jemappes*, in *Journal de Liège*, 10 juli 1911, p.1, col.7.

herdenking van Jemappes te vinden. De *Journal de Liège* zet de prominenten van de liberale wereld ertoe aan om het enthousiasme te delen van de promotoren van het feest. Maar het debat over de herdenking van Jemappes breidde zich uit tot de Luikse Provincieraad en de Gemeenteraad van de stad. Jean Roger¹⁵ was rapporteur in de Provincieraad van de commissie die opgericht was om te beslissen over de subsidie die aan het Comité voor het monument te Jemappes zou worden toegekend. Men stelde 1.000 frank voor, terwijl de Provincieraad van Henegouwen 20.000 frank uittrok. Ondanks de Waalse symboliek die over het monument hing, was het financiële engagement van de provincie Luik wel heel bescheiden, zeker vergeleken met de Henegouwse voortvarendheid. In zijn zitting van 26 juli 1911 besteedde de Provincieraad een belangrijk deel van zijn tijd aan de kwestie. De reacties op het rapport van Jean Roger, die zich in *l'Express* verdedigde, gingen in verschillende richtingen. Bomerson¹⁶ zag in Jemappes "*de invoering van de 'jacobinistische' uitspattingen, de [door de Franse bezetter, n.v.vertaler] opgelegde koers van de assignaten, enzovoort*"¹⁷. Bomerson besluit: "*De vorige keer weigerde men uit congofbie degenen te eren die de Belgische vlag op Afrikaanse bodem plantten. Vandaag gaat het om een monument dat niet in onze provincie staat en dat de nederlaag van onze landstreek verheerlijkt. Een dergelijke manifestatie kunnen wij niet steunen*".

Men ziet hier hoe een 'prinsbisdommelijke' reflex voeding geeft aan een reactionair en behoudsgezinnd standpunt. Roger antwoordde dat "*alle vooruitgang die de mensheid had gerealiseerd, voltrokken was geweest tegen de klerikalen in. Jemappes betekent een nederlaag van de klerikale en feodale reactie*"¹⁸. Het betreft hier een politiek debat dat nog maar eens de liberalen tegen de katholieke kristalliseert en dus veel verder gaat dan de referenties aan de Waalse gevoelens, zoals de herdenking suggereert. De subsidie werd goedgekeurd, linkerzijde tegen rechterzijde.

In de Gemeenteraad was het debat niet minder heftig. Na tumult stemde de Raad op 24 juli 1911 voor een toekenning van 500 frank. Voor Falloise betekende Jemappes de herdenking van het einde van het Ancien Regime. Zijn liberale collega Chauvin verdedigde een genuanceerder standpunt, verwijzend naar de dubbelzinnigheid van het principe om de Franse Revolutie uit te dragen, gezien de misbruiken waarmee die gepaard was gegaan. Hij is voor een monument ter ere van de Franse Revolutie, maar niet te Jemappes. Overigens "*gaat de Fransman zich inbeelden, bij het zien van al die her-*

¹⁵ Jean ROGER (1865-1933), industrieel en volkstaatschrijver, verwierf in 1908 een zetel in de Luikse Provincieraad.

¹⁶ Ferdinand Bomerson, advocaat en katholiek provincieraadslid in 1908.

¹⁷ *Gazette de Liège*, 27 juli 1911, p.5, col.2. Het debat in de Provincieraad werd er in opgenomen.

¹⁸ Ibidem.

*denkingsplechtigheden, dat wij de inlijving vragen. Bij een volgende oorlog zal men het op een akkoordje gooien en de grote mogendheden zullen nog maar eens sterk genoeg zijn. België annexeren zal dan het eenvoudigste zijn*¹⁹. Julien Delaite diende hem van antwoord met te herinneren aan de hartelijke ontvangst die Dumouriez' leger vanwege de Luikenaars te beurt viel. En het gaat om de viering van de val van het Ancien Regime, bovendien "zo wij Jemappes herdenken, dan doen wij dat ook om te protesteren tegen de Vlaamse buitensporigheden. Men moet toch toegeven dat ze te ver zijn gegaan. Laatst nog hebben ze een bedevaart georganiseerd naar de vlakke van de Gulden Sporen, waar ze borden droegen met beledigingen voor Frankrijk"²⁰.

Het blijkt dus dat de rol van een herdenking er over het algemeen ook in bestaat een concurrerende herdenking van antwoord te dienen. Wat men herdenkt, is dan minder belangrijk. De specifieke omstandigheden van het feit dat herdacht wordt, vervallen. Alleen de vergelijking tussen de herdenkingen telt nog, in weerwil van de historische feiten. Dit verschijnsel doet zich niet voor het eerst voor met de herdenking van Jemappes. Zo kunnen we aanstippen dat toen op 22 juni 1890 een Vlaamse manifestatie de 75ste verjaardag van de slag bij Waterloo herdacht, de socialistische volksvertegenwoordiger Léon Defuisseaux voorstelde om in november van dat jaar een manifestatie in Jemappes te organiseren als antwoord op de Vlamingen. *La Meuse* schreef op 21 december 1901, naar aanleiding van de 600ste verjaardag van de Guldensporenslag, "sommige rabiante flaminganten staan erop om de nederlaag van Frankrijk te vieren, het land van de Revolutie en de Verklaring van de Rechten van de Mens". Vermelden we ten slotte dat de Ligue wallone van Luik, tijdens haar algemene vergadering van 26 december 1901, een resolutie goedkeurde die de herdenking van de Guldensporenslag veroordeelde²¹. Zo wordt de geschiedenis platgewalst onder de ideologische inhoud van de herdenkingsdaden.

De Luikse subsidie van 500 frank werd aanvaard met 17 stemmen tegen 10 en drie liberale onthoudingen. De gemeenteraad was duidelijk verdeeld over dit punt, zodanig zelfs dat het satirisch blad *Tatène* niet aarzelde om een van zijn artikels de titel mee te geven "*La bataille de Jemappes à la Violette*"²²,

¹⁹ *Journal de Liège*, 25 juli 1911, p. 2, col. 1.

²⁰ Ibidem. H. CHANAYE, in *Le Réveil wallon*, 9 januari 1908, p.1, col.2, vertolkte de tegengestelde referenties van Vlamingen en Walen als volgt: "De Vlamingen hebben steeds gevochten tegen wat we graag hadden. Tegenover de Franse revolutie, om een nabije historische herinnering aan te halen, organiseerden ze de Boerenkrijg en (...) wij onderschreven de Verklaring van de Rechten van de Mens."

²¹ cfr. *Le Journal de Liège*, 2 januari 1902, p. 2, col. 3.

²² "De slag bij Jemappes nog eens overgedaan in la Violette" *Tatène*, 29 juli - 4 augustus 1911, p. 3, col. 2.

waarin Chauvin wordt aangepakt die “*de Revolutie heeft bekeken als een museum- en een bibliotheekarcheoloog*”. En de *Gazette de Liège* van 25 juli 1911 vatte de zitting van de gemeenteraad samen door te schrijven: “*de slag bij Jemappes heeft een meedogenloze veldslag veroorzaakt.*”

De Luikse liberalen vreesden zelf ook dat de plechtigheid te Jemappes zou begrepen worden als de wens tot annexatie van België bij Frankrijk, zoals Albert du Bois had doen verstaan, en dat ze dus zou geïnterpreteerd worden als meer dan een gewone anti-Vlaamse manifestatie. De liberalen blijven voorzichtig, ook wanneer *La Meuse* zich uit principe achter de herdenking schaaft: “... *de openbare mening, volledig voorgelicht, heeft de Belgische én humane betekenis begrepen die wij ten opzichte van Frankrijk aan die manifestatie hebben toegekend*”²³.

De verbale uitvallen in de gemeenteraad typeren het politieke klimaat in Luik. Het valt op dat de hoofdrolspelers in de viering van de honderdste verjaardag van de Franse Revolutie in 1889, zoals Godefroid Kurth, zich blijven uiten als tegenstanders. Op 26 september voer de *Journal de Liège* overigens uit tegen Kurth²⁴ die vond dat Jemappes maar een overwinning op de Belgen was. De polemiek put uit de klassieke liberale argumentatie: “*Weet M. Kurth, klerikaal historicus, niet (...) dat voor de grote revolutie, die dankzij Jemappes niet gesmoord werd in het bloed van haar verdedigers, zoals de koningen die zich tegen haar hadden verenigd hoopten, er in België geen sprake was van vrijheid maar slechts van vrijheden? (...) dat Rome onze wetten in haar onverdraagzaamheid drenkte? Dat een nefast particularisme onze provincies verdeelde? En dat zonder Jemappes, niet alleen de nieuwe wereld verslagen zou zijn geweest, maar dat er nadien nooit een onafhankelijk en grondwettelijk België zou zijn uitgeroepen?*”²⁵

Als het erop aankwam de Revolutie aan te vallen, bleef Kurth strijdvaardig. Ook de *Gazette de Liège* maakte zich kwaad en richtte haar salvo's op de gemeenteraad, waarbij ze het wallingantisme van de manifestatie veroordeelde. Voor haar zou 24 september “*de dag der verraders*”²⁶ worden. De provincieraad en de gemeenteraad van Luik hadden zich in dat avontuur gecompromitteerd, ondanks de waardige houding van Chauvin, want de kwade

²³ *La Meuse*, 31 augustus 1911, p. 3, col. 2 cfr. *Le Journal de Liège*, 18 september 1911, p. 2, col. 2 : “De idee om deze grote datum van de beschaving luisterrijk te vieren is overal met levendige sympathie onthaald.”

²⁴ Kurth werd nog maar eens gesteund door Joseph Demarteau. Die had in de toen heersende sfeer een tekst geschreven die helemaal paste in de katholieke reactie tegen het monument van Jemappes, *Le lendemain de Jemappes. Publication Chaussard. Commissaire national en Belgique (26 janvier-16 mars 1793)*, Luik, 1909, 98 p.

²⁵ *Journal de Liège*, 16 september 1911, p. 1, col. 6.

²⁶ la “*journée des traîtres*”, *Gazette de Liège*, 16 september 1911, p. 1, col. 2-3.

geest achter dit monument was de notoire antipatriot Albert du Bois, die in Wallonië een tweede Lotharingen zag. *“(D)e manifestatie van Jemappes zal [dan ook] het hoogtepunt worden van al het verraad uit de voorbije tijden en de uitnodiging tot al het mogelijke toekomstige verraad”*. Dat is hetzelfde discours als tijdens de honderdste verjaardag van de Luikse revolutie – wat dat betreft is er geen merkbare evolutie – maar we hebben hier toch een nieuwe politieke context: *“Welja! Laat ze maar naar Jemappes gaan, onze antiklerikalen, om onder de auspiciën van de renegaat du Bois de annexatie van ons land bij Frankrijk te eisen. Laat ze maar gaan, de liberalen, de socialisten, broederlijk verenigd in de schande! De politiek van het kartel kon onder geen beter gesternte aanvangen dan met die hatelijke daad van antipatriottisme”*.

Katholieke reactie voor Saint-Lambert

Voor haar tegenstanders is de herdenking van Jemappes dus de inzet van een antipatriottisch en politiek spel. Het blijkt hier dat de plechtigheid ook gaat over de kwestie van de alliantie tussen de socialistische en de liberale partij, iets dat ook de inzet was van de parlementsverkiezingen die op de feestelijkheden van Jemappes zouden volgen. Het oude thema van de revolutionaire rooftochten is weer aan de orde. Albert Dessart schetst in de *Gazette de Liège* het lot van België na Jemappes, aan de hand van het artikel van Piot over diens onderzoek in 1883 naar de overbrenging van kunstwerken naar Frankrijk tijdens de revolutie²⁷. Dessart gooit het over de antimaçonnieke boeg bij zijn beoordeling van de manifestatie van Jemappes: *“Onwaardige Belgen verenigen zich met de Fransen om deze plundersaars te vereren. Ze zijn net zoveel waard als hun voorouders uit 1793 die hun vaderland aan de vreemdelingen uitleverden. Men zou zelfs kunnen zeggen dat ze nog erger zijn. Hun voorvaders hadden tenminste nog het excuus van de onwetendheid. Zij echter worden toegesproken door de geschiedenis, de geschiedenis, waarvan het maçonneke fanatisme tevergeefs de stem tracht te smoren, de geschiedenis die ons de overwinnaars van Jemappes voorstelt als de ergste horde beulen, rovers en boeven die zich ooit op een land heeft gestort”*²⁸. De katholieke aanval wordt met de dag verder uitgewerkt. Uiteindelijk richt hij zich tot het principe zelf van een standbeeld ter herdenking van een geschiedkundig feit. Er zou een antwoord moeten komen in de vorm van een monument te Luik dat de vereniging van het land van Luik met het onafhankelijke België symboliseert, of zelfs een standbeeld ter ere van Frère-Orban, zoals de liberalen zelf voorstelden, want hij tenminste was een loyale

²⁷ C. PIOT, *Rapport à M. le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794, et restitués en 1815, 1883*, 516 p.

²⁸ A. DESSART, *Le pillage de la Belgique*, in *Gazette de Liège*, 22 september 1911, p. 1, col. 2.

tegenstrever²⁹. Op dezelfde pagina van de Gazette de Liège heeft een artikel het over de symboliek die uitgaat van Sint Lambertus en over de eminente rol van de processies. Zo betreurt de auteur dat "*Sint Lambertus in Luik niet vereerd wordt zoals het hoort, zelfs niet door de overtuigde christenen (...), de devotie van de Luikenaars ten aanzien van Sint Lambertus is een ware liturgische en patriottische devotie*"³⁰. Die overwegingen worden niet toevallig op dat ogenblik geformuleerd, want wat de katholieke auteur suggereert is niet zozeer de oprichting van een monument ter ere van Sint Lambertus, maar wel zijn machtigste corrolarium, het herstel met andere woorden van een cultus die dezelfde functie als een monument zou vervullen, maar dan zonder zijn concrete voorstelling. Een regelmatige en volkse processie zou de basis moeten zijn van die herdenking, die trouwens een mengsel blijkt van merkwaardige analogieën, waar het causaliteitsprincipe verward geraakt in een overdaad van voortekens: "*... tijdens de grote historische processie van 1896, kwam de regen de stoet tegenwerken onmiddellijk na de zegening die op het Sint-Lambertusplein plaatsvond; moeten we in die samenloop geen waarschuwing van onze schutsheligen zien? Meer dan een eeuw geleden hebben Luikenaars 'Sint Lambertus gevandaliseerd' zoals onze voorvaders het uitdrukten, en gedurende een hele eeuw heeft men niets gedaan om de belediging aan de vader van ons vaderland goed te maken. Met zijn eeuwenoude kerk is ook de cultus van Sint Lambertus om zo te zeggen verdwenen*"³¹.

De schrijver pleit dan ook voor een terugkeer van de herdenkingsprocessies met banieren en optochten van de oude ambachten, zoals vroeger. Daarbij herinnert hij aan de enorme vergulde bronzen kandelaber die in de kathedraal van Sint Lambertus het schrijn van de heilige verlichtte. De verlichtingsfunctie van de verdwenen kandelaber wordt hier een deel van de bekommernis om te beschikken over iets waarop men een nagedachtenis kan projecteren, iets dat net zo zingevend is als wanneer men een *lieu de mémoire* in de vorm giet van een herdenkingsdaad of een standbeeld. In 1911 maakt men aan beide zijden meer dan ooit jacht op symbolen om historiografische aanspraken te staven. De katholieken willen hun geschiedenis niet opgeven tegenover de vloedgolf van moderne symbolen: "*Vandaag zal Sint Lambertus ons bijstaan in de strijd tegen onze vijanden (...) die een aanslag willen plegen op de integriteit van ons geloof, dat ze zelfs in de harten van onze geliefde kinderen willen vernietigen. Laten we hiertegen in opstand komen. Laat*

²⁹ *Autour de Jemappes*, in *Gazette de Liège*, 23 september 1911, p. 1, col. 3-4.

³⁰ *Saint-Lambert*, in *Gazette de Liège*, 23 september 1911, p. 1, col. 5.

³¹ *Idem*, col. 6.

onze vaders hun strijdkreet en het gejuich van hun overwinning ook die van ons zijn: Onze Lieve Vrouw en Sint Lambertus.³²

Symbolenstrijd

De kritiek maken van een herdenkingsdaad schept een afstand tussen de criticus en die gebeurtenis, maar brengt hem er net zo goed dichterbij. Hij keurt daarmee immers het voortbestaan goed van attitudes die als het ware een terugkeer zijn naar de bronnen van die gebeurtenis zelf. In feite herdenkt men minder de dood, zelfs als het een heldendood betreft, of het feit dat de gebeurtenis voorbij is, dan het leven, zelfs leven dat voorbij is, en dat symbolisch voor altijd voortduurt in de toekomst. Dat maakt dat vijandigheid ten aanzien van de herinnering aan de revolutie even sterk focust op die herdenking als de goedvolle herinnering zelf. Inderdaad, de breuk die de Franse Revolutie heeft veroorzaakt, doet de gevestigde maar wankel geworden waarden niet zomaar ineens in de afgrond verdwijnen, ze brengt hun overleving er wel aan de rand van. Alles bijeen heeft de herdenking niet de functie om de dingen opnieuw te doen herleven, maar om ze te doen overleven, zowel in hoofde van de overwinnaars als van de overwonnenen, die zich allebei door de onvermijdelijke dramatisering van het herdenkingsspektakel laten opjutten. Precies omdat men de Franse Revolutie als een breuk voorstelt, bevordert ze juist dat geleidelijke herleven van kwetsbare maar tevens ook diepgewortelde zaken, wat meteen ook het bedoelde herdenkingseffect op een enkel punt focust. En zo kan men ook meer samenhang verlenen aan het discours over de huidige politieke situatie. Inderdaad, zo de poging van de katholieken om in 1911 de cultus van Sint Lambertus in ere te herstellen als een anachronisme zou kunnen overkomen, vertoont die in wezen historiografisch gesproken een perfecte coherentie, als men ze bekijkt in het licht van het verzet tegen het laïciserende en rationalistische klimaat dat zich nu met een zeker welbehagen wentelt in de revolutionaire herinnering, meer bepaald die van Jemappes. Die symbolenstrijd volgt perfect de contouren van de geschiedschrijving. Het is geweten dat een van de facetten van de herdenking van Jemappes erin bestond de tegenstand te ondersteunen die men wilde bieden aan de Vlaamse herdenking van de Guldensporenslag. De *Gazette de Liège* wil nu wat zij verwarring noemt vermijden: *“die vergelijking loopt natuurlijk mank want ze gebeurt tussen twee totaal verschillende historische gebeurtenissen. De beroemde slag van 1302 te Groeningen werd door de historici terecht gesignaleerd als het zeer vroege ochtendgloren van een zelfstandig België, dat zich bevrijd had van elk leenheerschap, zeker ten aanzien van Frankrijk. De slag bij Jemappes daarentegen heeft onze territo-*

³² Ibidem. De auteur aan wie hij refereert is Xavier VAN DE STEEN DE JEHAY, auteur van *La cathédrale Saint-Lambert de Liège et son chapitre de tréfonciers*, Luik, 1880.

*riale integriteit aangetast*³³. Door deze Waals katholieke interpretatie wordt een Vlaamse eis gerechtvaardigd. Het Sint-Lambertuspatriottisme en dat van de Vlaamse boeren in 1302 vormt een soort tijdloos historiografisch front – een fronde! – tegenover de onbetamelijke daad van Jemappes die men in het geheugen wil opslaan, in naam van het legitieme geloof in Sint Lambertus en het al even legitieme *jus solis* van Groeningen, dragers van religieuze en nationale aanspraken die sterker zijn dan het volkenrecht en de mensenrechten, waar de revolutionaire Frans-Belgisch-Luikse onderneming zich in de velden van de Borinage op beroept. De verbazingwekkende complexiteit van referenties en waarden en het gegoochel met de tijd geeft een idee van de rijkdom aan de herinneringen en van hun veelvoudige invloed op de politieke opvattingen.

Deze koortsachtige activiteit geeft onvermijdelijk aanleiding tot allerlei herdenkingen die elkaar overlappen. Op 2 september publiceert Curtio in *La Meuse* een lang commentaar over de vermenigvuldiging van monumenten en tot welke debatten dat inspireert, ondermeer tot zelfs in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Want naast de oprichting van een monument te Jemappes is er ook een voorzien ter ere van Victor Hugo in de vlakte van Waterloo, dat weliswaar bedoeld was als symbool van de vredesideeën, *“ideeën waarvan wij heel bijzonder de verdiensten waarderen in deze tijden van algemene politieke koortsachtigheid, koortsachtigheid die van een dusdanige aard is dat men zich afvraagt of dat project tegen 1915 niet zal worden afgelast omdat het zal zijn tegengesproken door de feiten, door het tumult van een te wapen gelopen Europa”*³⁴. Op 23 september 1911 publiceert *La Meuse* een artikel over “Les Amazones de Jemappes” waarin ze het nog eens heeft over het gelukkige initiatief want *“nooit was een ogenblik beter gekozen om een mooiere nagedachtenis te vieren (...), Jemappes, dat is de volksoverwinning bij uitstek, het meesterwerk van de burgerplicht, dé voorbeeldige daad”*. In dezelfde context zwaait de *Gazette de Liège* op 22 oktober 1911 de lof van een monument dat weldra zou worden opgericht te Meaux ter nagedachtenis van Bossuet. Overal wordt er herdacht. Op 24 september 1911 werd dan effectief de slag bij Jemappes herdacht en het monument onthuld. De gebeurtenis voldeed aan de verwachtingen van de organisatoren.

Voor een nationale feestdag

Nauwelijks een jaar na die herdenking, die als een katalysator op de Waalse krachten werkte, drong de kwestie van een nationale Waalse feestdag zich

³³ *Gazette de Liège*, 27 september 1911, p. 1, col. 4.

³⁴ *Monuments et inscriptions*, in *La Meuse*, 2 september 1911, p. 1, col. 2. Curtio bewijst hier over een suggestieve vooruitziendheid te beschikken. Curtio, alias Georges Garnir (1868-1939) was medestichter van *Pourquoi Pas?*

op³⁵. “Sinds enige tijd kiemt gelukkig de idee van een jaarlijks feest van Walonië, als tegenhanger van de flamingante herdenking van het Bloedbad te Groeningen”³⁶. Er werd hiervoor aan verschillende historische gebeurtenissen gedacht. De moeilijke keuze van een thema voor een nationale feestdag toont aan hoe de Walen toen al onderling verdeeld waren over hun historische referenties. Toch komen er vier mogelijke thema’s naar voren: de 600 Franchimontezzen, de Vrede van Fexhe, getekend op 18 juni 1316 door de prins-bisschop Adolf de La Marck en de Luikse vertegenwoordigers, de slag bij Jemappes en de septemberdagen³⁷. Het geval van de 600 Franchimontezzen vraagt enige uitleg. Deze heroïsche maar mislukte militaire expeditie, gericht tegen Karel de Stoute die op het punt stond Luik te verwoesten, zou weldra door de Luikenaars zelfs herdacht worden, aangezien er in 1913 regelmatig een *Comité du Monument aux 600 Franchimontois*, onder voorzitterschap van Julien Delaite, op het Luikse stadhuis samenkwam.

Er zou een brochure komen onder de redactie van de historicus Henri Pirenne, de architect Emile Fairon en de archeoloog Philippe de Limbourg, met “het definitieve verhaal van de te vieren heldendaad, dat conform zou zijn met de laatste gegevens van de historische wetenschap”³⁸. Dit initiatief uit 1913 zit toch in hetzelfde tijdsgewricht als de oprichting van het monument te Jemappes. Het is er de concurrent van in zijn hoedanigheid van Luikse tegenhanger van de wil tot Waalse eenmaking van Jemappes en de septemberfeesten. Het onderliggende feit is het antwoord op de Slag der Gulden-sporen. “Het eerbetoon dat de Vlamingen betuigen aan de strijders van Kortrijk, zal het land van Luik aan de strijders van Sint Walburga brengen”³⁹.

Een andere Waalse strijd: Waterloo

Maar er is een ander slagveld waaraan de Walen, op zoek naar historische en gedenkwaardige referenties, niet zullen kunnen weerstaan: Waterloo.

In het Waalse historische geheugen bekleden Waterloo en Jemappes een bijzonder plaats. Jemappes is rechtstreeks verbonden met de geboorte van de Republiek en Waterloo met de ondergang van het Keizerrijk. Voor ons zijn ze het moment van geboorte en dood van een Franse periode, maar de

³⁵ Lees hierover Ph. CARLIER, “La Wallonie à la recherche d’une fête nationale. Un épisode du mouvement wallon à l’aube du XXe siècle”, in *Revue belge de Philologie et d’Histoire*, 1990, deel LXVIII, 4, p. 902-921.

³⁶ *Moniteur officiel du Mouvement wallon*, Luik, juli-oktober 1912, 3e jaargang, nr. 6, p. 8.

³⁷ De Luikse Ligue wallonne had ook gedacht aan de bedevaart van Sint-Walburga.

³⁸ *Moniteur officiel du Mouvement wallon*, Luik, februari 1913, p. 18.

³⁹ *Comité du monument aux six cents Franchimontois*, Luik, 1913, p. 18.

francofiële Waalse beweging zal ze zich toe-eigenen. Het is in die zin opvallend dat de wil om in 1911 te Jemappes een monument op te richten en om hetzelfde te doen ter ere van Victor Hugo te Waterloo, allebei in de periode van de structurering van de Waalse beweging vallen. Een Waal, voorstander van de aanhechting bij Frankrijk, zoals de schrijver Albert du Bois, auteur in 1907 van een lang gedicht met als titel *La destruction du Lion de Waterloo*, zal dan ook geen enkele moeite hebben om de lof te zingen van zowel de sansculotten als de *grognards*⁴⁰, die volgens hem dezelfde Marseillaise zongen.

Zoals we al zagen viel de honderdste verjaardag van Waterloo rond ongeveer hetzelfde ogenblik als de oprichting van het monument van Jemappes en werd dit haast samenvallen in de tijd door de Walen aangewend om te ijveren voor een monument ter ere van Victor Hugo, op te richten in 1915. "*Napoléon c'est l'apothéose de la Révolution*" schrijft de socialist Célestin Demblon in een artikel met de veelzeggende titel "*Waterloo, la Belgique et les Flamingants*". De liberale *La Meuse* van 2 september 1911 preciseerde: "*In de loop van september zal men te Jemappes het monument onthullen dat bedoeld is om een prachtige historische bladzijde in herinnering te brengen (...). Anderzijds is er een comité opgericht om op het slagveld van Waterloo een monument ter ere van Victor Hugo op te plaatsen*". En op 19 november 1911 voegde *La Meuse* eraan toe: "*De viering van de honderdste verjaardag van Waterloo zal (...) een zuiver internationaal karakter dragen en wij zullen niet dulden dat de flaminganten zich meester maken van die verjaardag. Verre van gericht te zijn tegen Frankrijk, zal het in tegendeel zijn heldenmoed vereren*". Op 18 november 1911 bevestigde de *Journal de Liège* op zijn beurt: "*In 1915 zal men in ons land, in ons Brabant, een grote datum herdenken, 1815. Welke zal onze houding, van ons Belgen, van ons Walen op die verjaardag zijn? Het lijkt erop dat de flaminganten die gelegenheid te baat zullen nemen om daar, zoals te Kortrijk, hun haat tegen Frankrijk te bevestigen*". Het eeuwfeest was geconcipieerd als een toekomstige Waalse manifestatie, samen met de creatie van een internationaal ossuarium. Natuurlijk zorgde de Tweede Wereldoorlog voor een andere afloop. Daarna heeft de Waalse beweging niet opgehouden met groeien. Waterloo, met het monument van de gewonde Arend, opgericht in 1904, en symbool van verzet tegen de snode leeuw, is sinds 1928 een echt jaarlijks bedevaartsoord geworden voor de Waalse militanten. Raymond Colleye, een van de stichters van de Waalse beweging⁴¹ en militant journalist, zal in de jaren '30 het thema van de noodzaak om de leeuw van Waterloo te vernietigen hernemen in zijn aanvallen tegen het flamingantisme, dat hij met het pangermanisme associeerde, een associatie die gevoed werd door wat er gebeurd was tijdens de Eer-

⁴⁰ soldaat van de garde van Napoleon (noot van de vertaler).

⁴¹ Auteur van *Pourquoi les Wallons vont à Waterloo*, in *Les Cahiers Wallons*, sd., nr. 2.

ste Wereldoorlog. In *L'Opinion wallonne* van 21 juni 1931 vindt hij er geen doekjes om: "We moeten de leeuw neerhalen (...), dat symbool van Germaanse haat tegen Frankrijk". Zijn standpunt was ingegeven door heel de Belgische context, waarin de staat geweken was voor een aantal Vlaamse eisen, zoals de volledige vervaamsing van de Gentse Universiteit in 1930, de taalwetten van 1932 die in Vlaanderen en Wallonië de eentaligheid oplegden en in Brussel de tweetaligheid, en ook door de verwijdering met Frankrijk op militair en economisch gebied, terwijl het gevaar toch duidelijk van Duitsland kwam. Zo de Vlamingen hun Guldensporen hadden en hun Ijzerbedevaart, dan hadden de Walen de hunne te Waterloo. Colley was een van de stichters van die Waalse bedevaart in 1928. Ze was georganiseerd door de *Avant-Garde wallonne*. Tot aan de Tweede Wereldoorlog kende die bedevaart een behoorlijke opkomst. Op 18 juni 1940 werd dan ondanks de gebeurtenissen de beweging *Wallonie Libre* opgericht. Die bedevaart werd niet de herdenking van een nederlaag, maar een symbool van verzet en een element dat een zekere Waalse mystiek aanwakkerde: "*Waterloo is opnieuw de miraculeuze grond geworden (...). Het is de aarde die in zich een eeuwig element heeft gedragen van herleving der Franse idee*"⁴². De bekentenis is compleet: "*Aldus is Waterloo, van Franse nederlaag, de wieg geworden van een Franse overwinning*"⁴³. Waterloo betekent het begin van de onderdrukking van de Walen. Waal zijn betekende volgens de bedevaarders deel uitmaken van een staat die op betreurenswaardige wijze ontworpen was om de vijand van Frankrijk te zijn, en "*opdat die rol voor altijd in ons geheugen verankerd zou blijven, heeft men op onze grond deze Leeuw van Waterloo opgericht, die vandaag nog blijft getuigen van de Waalse vernedering*"⁴⁴. Tot 20.000 bedevaarders zijn daar ooit samengekomen. Dat was 1938, het moment van het V.N.V., van Rex en van Adolf Hitler.

Ook dan hoort men op de achtergrond, de bekommernis om de Vlaamse herdenkingsplechtigheden: "*Als de Walen vanaf het begin van de bedevaart, in grote getale, het belang en de noodzaak de nationale bijeenkomst te Waterloo hebben begrepen, dan moet men dat wijten aan de tekortkomingen van de geëigende Waalse organisaties, die, hoewel dikwijls gedreven door goede bedoelingen, er toch niet in waren geslaagd om volksmanifestaties te organiseren zoals bijvoorbeeld de grote Vlaamse samenkomsten te Diksmuide*" schrijft Raymond Colleye in *Pourquoi les Wallons vont à Waterloo*⁴⁵. Overigens "*bezit Vlaanderen een Monument dat de Boerenkrijg herdenkt. Waarom zou Wallonië zijn helden dan geen eer betonen?*"

⁴² Waterloo 1947, Brussel, l'Avant-Garde wallonne, 1947, p. 5. Waterloo "oefende een ware aantrekkingskracht uit op de Waalse energieën", p. 21.

⁴³ Op.cit. p. 5-6.

⁴⁴ Op. cit. p. 13.

⁴⁵ Luik, sd. p. 16.

Ja, waarom niet? De geschiedenis bevat een schat aan bronzen mannen en papieren tijgers. Soms kan men er zich niet van weerhouden om daar gretig met beide handen uit te putten. 1302, 1792, 1815, zolang mensen ademen, zullen data hen inspireren.